

jícího polarizaci stanovisek jednotlivých směrů husitského i protihusitského tábora, jejichž soustavná konfrontace i nadále oslabovala revoluční jednotu národa.

Na základě hluboké analýzy ekonomického a politického vývoje společnosti autor specifikoval momenty politické evoluce nižší šlechty, z níž se rekrutovali organizátoři vojenských a politických akcí husitské revoluce, i její první fáze, za hegemonie selsko-plebejské opozice, a vytvořil marxistický portrét politického zrání jejího protagonisty, za jehož vedení Tábor získal politickou i vojenskou autoritu a stal se mocenskou základnou radikální revoluční orientace. Cílevědomá podpora programu selsko-plebejské koalice vyústila zákonitě v konflikt Mikuláše z Husí s pražany i se Žižkou. Umírněný reformní program měšťansko-šlechtické opozice však mohl být nadále respektován jen díky revoluční aktivitě historicky progresivních společenských sil, které programově připravovaly porážku feudálního řádu.

Autorovy výzkumy tedy reprezentují faktograficky obsažný a politicky aktuální přínos k poznání vývoje názorové polarizace a revolučního dozrávání nižší šlechty, jejíž radikální křídlo v rozporu s vlastním třídním vědomím fakticky plnilo funkci revolučního стратега i za selsko-plebejské hegemonie. Akcentováním politické evoluce nižší šlechty autor tak konkrétně prokázal, že průběh husitství odpovídal zákonitostem vývoje raně buržoazních revolucí.

Marie Marečková

*Hrdelní soudnictví mezi Sázavou a Brdy v 16.—18. století
(nad studiemi J. Pánka a E. Procházkové)*

Po více než deseti letech od publikování první dílčí studie završuje se pozoruhodný a dosud ojedinělý výzkum — zpracování kompletu dochovaných pramenů pozdně feudálního hrdelního soudnictví zhruba v jižní polovině Středočeského kraje. Jeden a půl desítky studií provázených registáři a sumáři zjištěných případů i výběrovými edicemi nejzajímavějších dokumentů a edice smolné knihy městečka Divišova, to dohromady tvoří solidní bázi jednak pro vyřčení řady podložených závěrů (byť i v mnohém patrně vázaných na krajevou specifiku), jednak pro srovnání s výsledky potenciálních dalších lokálních zkoumání.

V oblasti zpřístupnění a výzkumu pozdně feudálního hrdelního soudnictví se dosavadní zájem obracel prakticky výhradně ke smolným knihám. Z novějších edic zmiňme pro Čechy Bičíkův výběr z knih pardubických a Skálovu edici knihy chebské, pro Moravu Verbíkem vydané knihy buchlovské. Ve fázi přípravy jsou edice obsahově unikátní knihy z Chlumce nad Cidlinou a jazykově cenné knihy z hornouherské Rožňavy.¹⁾

Pánek a Procházková měli při snaze o pramenné pokrytí celého regionu roli

o hodně ztíženou. Pro zkoumanou oblast je totiž k dispozici pouze smolná kniha divišovská z let 1617—1751 a černá kniha příbramská zahrnující období 1726—1777. Pro další výzkum bylo nutno sáhnout k pramenům aktové povahy: ke smolným spisům, písemnostem patrimoniálním, bylo třeba procházet protokoly městských rad a přihlídnout i k řadě dalších písemností správní agendy měst a městeček. Zásadní význam pro výzkumný projekt mělo pak využití ortelních manuálů pražského apelačního soudu, zřízeného r. 1548.²⁾

Na základě takovéto heuristiky bylo přikročeno ke zpracování jednotlivých hrdelních soudů, resp. oblastí. Pánek zahájil Divišovem a ve třech člancích a edici smolné knihy sledoval vývoj divišovského soudu, způsob úřadování a vazby na městskou i patrimoniální správu, typy trestné činnosti, výši a strukturu trestů, ale i sociální a ekonomickou podmíněnost kriminality i výkonu hrdelního soudnictví.³⁾ Toto schéma bylo rámcově dodržováno i u pozdějších, rok co rok se objevujících studií obou autorů. Zpracovány byly hrdelní soudy v Čechtích, Příbrami, Neveklově, Sedlčanech, Benešově, Křivosudově a Voticích.⁴⁾ Menší hrdelní soudy bez trvalé působnosti byly zmíněny vždy při hlavním soudu mikroregionu. Ukázkovým příkladem je v tomto směru poslední

¹⁾ Přehled dosavadního edičního zpřístupnění smolných knih podal J. Pánek nejnověji v úvodu k edici *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617—1751*, Praha 1977, s. 5—19. Edici smolné knihy Chlumce n. C. připravuje J. Francek, smolnou knihu rožňavskou zpracovává E. Skála.

²⁾ Materiály apelačního soudu, uložené dnes v SÚA v Praze, patří k pramenům pro dějiny práva za feudalismu prvořadým, dosud však právními historiky (s výjimkou některých statí K. Malého) prakticky nepoužitým. Ortelní manuály — významné pro sledovanou problematiku — blíže charakterizovala E. Procházková, „Hrdelní soudnictví města Benešova v 16.—18. století“, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* (nadále SVPP) 23, 1982, s. 212n.

³⁾ J. Pánek, „Smolná kniha městečka Divišova z let 1617—1751“, *Středočeský sborník historický* (nadále SSH), 8, 1973, s. 71—128, též, „Doklad o existenci divišovského hrdelního soudu v 15. století“, SSH 11, 1976, s. 201—204, též, „Zikmund Beran, radní a krevní písař v Divišově (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice tzv. krevních písařů v poddanských městečkách)“, SSH 16, 1981, s. 77—82.

⁴⁾ J. Pánek, „Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice smolných spisů)“, SSH 12, 1977, s. 129—181, též, „Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k metodice studia jeho dějin)“, SSH 13, 1978, s. 87—195, též, „Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestně-právních pramenů)“, SSH, 14, 1979, s. 71—109, J. Pánek — E. Procházková, „Hrdelní soudnictví města Sedlčan v 15.—18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice soudní praxe na lobkovickém dominiu)“, *Vlastivědný sborník Podbrdská XVI. — Sedlčanský sborník* 3, 1979, s. 23—87, E. Procházková, „Hrdelní soudnictví města Benešova v 16.—18. století“, SVPP, 21, 1980, s. 211—254, J. Pánek, „Křivosudovské kriminální reverzy ze 16. a 17. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice kriminálních reversů)“, SSH 15, 1980, s. 163—182, E. Procházková, „Hrdelní soudnictví města Votic v 16. až 18. století“, SVPP 22, 1981, s. 203—244.

publikovaná studie o Vlašimsku, kdy v centru stojící soud ve Vlašimi je sledován v souvislosti vývoje dalších šesti menších hrdelních soudů oblati.⁵⁾ V době koncipování tohoto přehledu zůstával dosud v tisku menší příspěvek Procházkové o Miličíně, který výzkum ukončuje.

Zájem autorů o sledované téma je širší než jen právněhistorický. Oba chápou své studie též jako příspěvky k sociálním dějinám, vývoji mentalit v pozdním feudalismu a zanedbán není ani aspekt pomocněvědný — jednotlivé články jsou podstatnými příspěvky k dějinám správy a novověké diplomatiky. Takovýto širší pohled, založený na co nejvšestrannější interpretaci shromážděného archívního materiálu, umožňuje ovšem prohloubit i základní — právěhistorický pohled. Ke škodě věci spokojili se zatím autoři s prohlubováním a zobecňováním závěrů jednotlivých studií a nepokusili se podat sumující pohled na zkoumanou oblast. Bude proto snad užitečné, pokusí-li se tento referát alespoň o naznačení některých nejpodstatnějších závěrů obsažených v cyklu studií.

Přenesení hrdelního soudnictví z rukou samých majitelů panství na rady poddanských měst a městeček (městem královským byla ve zkoumané oblasti pouze Příbram na levém břehu Vltavy) bylo před Bílou horou již dokončeno, dotvářela se síť soudů — mj. cestou aktuálního nárokování „práva meče“ jednotlivými městskými radami, jako odvolací stolice působila královská města v okolí a závažnost apelačního soudu nestala se dosud rozhodujícím faktorem. Poměrně vysoká úroveň kvalifikace představitelů městských rad a kancelářů (opírajících se při hrdelním soudnictví o ustanovení Koldínových Práv městských z r. 1579) zajišťovala pak účinné stíhání kriminality i výkon justice.

Po roce 1620 konstatují autoři pokles kvality hrdelního soudnictví a do popředí vystupuje střetání principů svrchovanosti zeměpanské (reprezentované důrazným prosazením se apelačního soudu) a patrimoniální. Samy hrdelní soudy, personálně v podstatě totožné s tou kterou městskou radou, poklesly ve většině případů do role pouhého výkonného orgánu, který prováděl zadržení, vyšetřování a exekuci. Rozsudek koncipovaný soudem — nebylo-li rozhodávání rovnou přenecháno vyšší instanci — upravoval apelační soud na základě žádosti o naučení či po odvolání. Poslední slovo měla však hluboko do 18. století pozemková vrchnost. Zvláště patrné je to v našem regionu na příkladu lobkovického dominia se soudním centrem v Sedlčanech. Brzy po vydání josefinského hrdelního řádu r. 1707 a zejména od 20. a 30. let vystoupila do popředí role krajských hejtmanů, jejichž zásahy ve shodě s apelačním soudem vedly k prohloubení odbornosti soudního řízení i k soustavnější evidenci kriminality. Kolem poloviny 18. století krajští hejtmané hrdelní soudy již prakticky zcela kontolovali.

I když byl archívní výzkum obou autorů velmi důkladný, nedovolila docho-

⁵⁾ J. P á n e k, „Hrdelní soudnictví na Vlašimsku v 16.—18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice jeho sociálně ekonomického zá-
zemí),“ *SVPP* 23, 1982, s. 163—197.

vaná pramenná základna ani při kombinaci různých druhů pramenů rekonstruovat agendu hrdelních soudů jako celek. Diplomatický rozbor a srovnání s ortelními manuály apelačního soudu ukázaly, že dokonce ani divišovská smolná kniha neobsahuje všechny konané procesy. Naopak příbramská černá kniha z druhé třetiny 18. století obsahovala výrazně více případů, než podchycovaly materiály apelačního soudu. O to troškovitější musí se pak jevit obraz obraz rekonstruovaný jen z aktového materiálu či sekundárních městských pramenů. Zvláště pro starší období je nepravidelnost rozvržení oněch dohromady takřka 850 podchycených procesů velmi patrná. Od některých soudů známe pouze jednotliviny, největší soubory případů byly zjištěny pro Příbram (ta ovšem není zcela typickým soudem oblasti vzhledem ke své vojenské posádce a významnému poutnímu místu) tj. 267 a pro Sedlčany 189 procesů. U pravidelněji pracujících soudů, které se postupně staly justičními centry oblasti, se setkáváme v obdobích soustavněji dokumentovaných prameny asi s 1—5 procesy ročně.

Trestních činů proti životu a zdraví bývalo u studovaných soudů 5—15%, zhruba třetinu až polovinu agendy tvořila majetková delikvence. Při sledování výše trestů konstatovali autoři v 17. století výrazně tvrdší přístup apelačního soudu než lokálních stolic. Jestliže pro 17. století byly časté rozsudky smrti i za banální přečiny (běžně ovšem podmíněčné, zmírněné po odvolání či změněné zásahem majitele panství), v 18. století je doložitelná tendence k humanizaci vyšetřování i ortelů. Kapitální tresty byly v této době již běžně nahrazovány relativně krátkými nucenými pracemi na obecním, panském i zeměpanském majetku. Srovnání výsledků dílčích výzkumů nás ovšem informuje o značných lokálních rozdílech v hodnocení deliktů (diference je zřejmá např. u Divišova a Sedlčan) i o nikoliv výjimečných extrémech směrem k mírnosti i krutosti rozsudků.

Specifickou oblast trestního stíhání spojeného s mimořádně krutými rozsudky minimálně vázanými na reálné provinění představuje pronásledování rómských kočovníků na počátku 18. století. Pánek věnoval této problematice dva speciální příspěvky — pro Divišovsko a pro Vlašimsko, kam vlna proticikánských štvanic zasáhla v prvních třech dekáдах 18. století. Na základě dekretu Leopolda I. z r. 1697 a mandátu Karla VI. z r. 1721 byli chycení muži popravováni, ženy čkalo řezání uší, hrdelní revers a vypovězení. V podstatě ve všech podchycených procesech byli Rómové persekvováni za pouhou potulku. Iniciativa pronásledování vycházela od centrálních institucí, resp. od krajských hejtmanů, postoj obyvatelstva byl — přes vžitou celoevropskou psychosu — daleko smířlivější.⁶⁾

⁶⁾ J. P á n e k, „Pronásledování rómských (cikánských) kočovníků v první čtvrtině 18. století ve světle divišovské smolné knihy (Příspěvek k dějinám Rómů v českých zemích),“ *Zpravodaj středoevropské vlastivědy a kronikářství* 6, 1974, s. 17—41, 1. ý z. „Pronásledování rómských kočovníků na Vlašimsku v první polovině 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách)“, *SVPP* 19, 1978, s. 317—324.

Účetní materiál obsažený ve smolných knihách a spisech umožnil Pánkovi, aby sledoval, jaké ekonomické zatížení představoval provoz hrdelního soudu pro malé město sledované oblasti. Soubor odměn písaři, rychtáři, poslům, biřicům, katovi, jeho pomocníkům atd., náklady na stravování vězňů, nákup prostředků pro exekuci i píva pro soudce činil tak velké sumy, že i při méně pravidelném působení soudu náklady vážně zatěžovaly obecní rozpočet. Zde vidí také Pánek důvod minimálního zájmu měst o výkon justičních funkcí. V kontrastu ovšem uvádí, že část peněz vydaných na justici představovala vítané příjmy místních řemeslníků a úředníků.

Velmi cenná je partie statí o Vlašimsku, kde Pánek shrnul poznatky o sociálně ekonomickém zázemí, které bylo existenčně nutné pro pravidelnou činnost hrdelního soudu. Potřebnou personální bázi pro výběr úředních činitelů a hospodářskou základnu pro finanční i technické zajištění jurisdikace představovalo městečko s alespoň 60 hospodáři a 40 řemeslníky. Menší městečka si od konce 17. století udržovala „ius gladii“ již v podstatě jen formálně. Panství, které představovalo zázemí města i soudu muselo mít pak alespoň 200 hospodářů.

Je zřejmé, že Pánkovy závěry mají ve své většině platnost širší než regionální, i když adekvátní budou jistě především pro méně urbanizované oblasti výrazně zemědělského charakteru. Pro konfrontaci s prostředím jiného typu zaměřil se nyní Pánek na výzkum bohatých materiálů pardubických, významné by pak bylo též srovnání s hornickým prostředím kutnohorským. Takřka naprosto stranou zájmu leží, bohužel, dosud problematika pražská.⁷⁾ Pro pražská města není sice dochována žádná smolná kniha, Archiv hl. města Prahy však chová rozsáhlý soubor knih svědomí, manuálů výpovědí i radních protokolů, knih vězňů a zejména knih apelací. Pro celé pozdně feudální období je tu tak k dispozici takřka nepřeberné množství materiálu dochovaného v mimořádné celistvosti. Chápeme-li ve shodě s Pánkem a Procházkovou hrdelní soudnictví v širším výměru deliktů než jen takových, které byly vždy nebo většinou trestány kapiálně, ale zahrnujeme-li do této problematiky v podstatě celé trestní soudnictví probíhající před soudem s právem meče, nabízí se tu výzkumná platforma prakticky ideální.⁸⁾

⁷⁾ Jedinou výjimku tvoří pro starší období dvě drobné komentované edice z pražského rkp. 2096: B. Z i l y n s k ý j, „Zápisy o činnosti nižší šlechty v době druhého zajetí Václava IV. z novoměstské knihy útrpných vyznání,“ *Documenta Pragensia* I, 1980, s. 126–145 a t ý ž, „Zápisy novoměstské knihy útrpných vyznání o trestné činnosti na Novém Městě v roce 1402,“ *Documenta pragensia* II, 1981, s. 219–239.

⁸⁾ J. P á n e k, Hrdelní soudnictví města Příbramě, s. 87 formuluje své téma slovy „... v nejširším smyslu chápaná problematika kriminality a jejího postihu...“, P r o c h á z k o v á, *Hrdelní soudnictví města Benešova*, s. 231 naopak říká: „V převážné většině nebyly tyto přestupky (zvláště spory a urážky na cti a napadení) zahrnuty do tabelárního přehledu hrdelních deliktů. Výjimku tvoří jen některé opakující se případy“. Problém tedy zůstává stanovení hranice trestného činu a přestupku. Městské soudnictví stihalo obě často před soudem sestaveným z týchž osob a určení limitu není snadné.

Bylo by proto dobré, kdyby se výsledky výzkumů J. Pánka a E. Procházkové staly spolu se syntézou K. Malého a souborem moderních edic smolných knih základnou pro soustavné poznání trestního práva a vývoje kriminality v Čechách 16.—18. století v celé šíři právních, správních, sociálních, ekonomických i kulturních souvislostí této problematiky.⁹⁾

Jiří Pešek

*GAIUS, Učebnice práva ve čtyřech knihách. K vydání připravil, z latinského originálu přeložil a úvodní studii napsal Jaromír Kincl.
Praha 1981, 274 stran, IV. přílohy*

Najdôležitejší spis klasického rímskeho právníka Gaia v českom preklade profesora Kincla dostáva sa teraz širšej verejnosti v knižnom vydaní do rúk po prvýkrát. Je určený — ako je známe — predovšetkým študentom. Ale nielen tým; každý, kto sa zaujíma o dejiny rímskeho práva, musí sa zoznámiť s Inštitúciami, ktoré sú stále základným prameňom poznania rímskeho klasického práva.

Treba oceniť prekladateľovo úsilie za to, že sprostredkoval našim čitateľom skutočný skvost svetovej právnickej literatúry. A tento jeho počin má v dnešnej dobe, keď žiaľ silne poklesla aktívna znalosť latinského jazyka, mimoriadny význam. Práve preto, že si uvedomujeme pred akou ťažkou úlohou prekladateľ stál, ako bol nevyhnutne vo svojej práci determinovaný gramatickými a terminologickým danosťami jazyka do ktorého prekladal a zároveň limitovaný jazykom originálu (a naopak), tak práve preto treba zvlášť zdôrazniť užitočnosť prekladateľovej aktivity.

Preklad profesora Kincla, o tom niet sporu, je prekladom odborným, vyznačujúcim sa teda svojimi špecifickými rysmi. Vzhľadom na túto závažnú skutočnosť, vytýčil si základné pravidlá (s. 26—27), ktoré považujem za naprosto správne a povahe prekladu adekvátne. Predovšetkým neprekladal otrocky doslovne, ale tam, kde by zmysel bol zahmlený či nejasný, doplňoval text slovami v guľatých zátvorkách. Tento postup je celkom opodstatnený.

Autor prekladu najprv oboznamuje čitateľa s osobnosťou a dielom právníka Gaia. V úvodnej štúdii živo líči ako sa romanistika už mnohé desaťročia márne pokúša objasniť jeho osobné dáta, jeho povolanie a spôsob práce. Taký vynikajúci romanisti ako Th. Mommsen, Böcking, B. B. Neibuhr, H. Dernburg, B. Kübler, A. M. Honoré, F. Wieacker, objasňovali nejasné miesta v živote a diele Gaiovom len na základe hypotéz a neobstálosti teda pred kritickým zrakom J. Kincla. A hoci literatúra zväčša

⁹⁾ Pro bibliografickou úplnosť zmiňme ešte Pánkuv príspevok „Rukopisné poznámky v českém exemplári Koldínových práv městských“, *Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství* 8, 1976, s. 67—74.